

Олександр Корнієвський

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ПОЛЯРИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Розглянуто вплив функціонування базових демократичних інститутів на процес структурування сучасного політичного простору України. Доведено недоцільність подальшого еkleктичного поєднання в українській політиці елементів вестмінстерської (мажоритарної) та узгоджувальної (консенсусної) моделей демократії.

Ключові слова: моделі демократії, виборчі системи, політична конкуренція, політична опозиція, інституціональна модернізація.

Kornievsky O. *The institutional factors of polarization of the modern political space of Ukraine.* The influence of functioning of the basic democratic institutions on the process of structuration of the modern political space of Ukraine was treated. The irrelevance of further eclectic unification of the elements of Westminster (majority) and conciliatory (consensual) models of democracy in Ukrainian policy was proved.

Key words: models of democracy, electoral systems, political rivalry, political opposition, institutional modernization.

Перспективи розвитку демократії багато в чому визначаються спроможністю держави виконувати свої основні функції – сприяти мирному й конструктивному розв’язанню різноманітних суперечностей, запобігати небезпечним суспільством конфліктам, розробляти й проводити в життя легітимні політичні рішення. Відповідне функціональне навантаження на органи державної влади особливо зростає в умовах негомогенного перехідного суспільства, глибоко розмежованого відразу за кількома критеріями (мовно-культурним, політико-ідеологічним, соціально-майновим та іншими), яким нині є й український соціум. Саме від рівня легітимності вищих владних інстанцій та перебігу політичної конкуренції за контроль над ними залежать перспективи збереження громадянського миру й політичної стабільності, а нерідко і державно-територіальної цілісності розділених суспільств.

Оскільки у більшості держав світу становлення демократичного врядування відбувалося, так само як і в Україні, за відсутності гомогенного суспільного «фундаменту», то питання інституціональних чинників суспільно-політичної стабільності є одним із найбільш актуальних напрямів досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних політологів. Зокрема, взаємозв’язок соціальної структури та громадянської культури суспільства із інституціональними формами політичної організації та політичної конкуренції є предметом аналізу Г. Алмонда [1; 2], С. Верби [2], Д. Горовіца [3], А. Лейпгарта [4], Х. Лінца [5], С. Мейнверінга [6] та інших

зарубіжних політологів. Серед вітчизняних дослідників цієї проблематики: А. Білоус, Ю. Ключковський, В. Кремень, В. Медведчук, М. Ніколаєва, М. Шаповаленко. Однак українській політичній науці дотепер бракує системного підходу до осмислення впливу базових демократичних інститутів не лише на еволюцію політичної системи суспільства, а й на забезпечення стабільності політичного поля (як апріорі ширшого феномену, що включає в себе весь контингент виборців) та суспільної єдності загалом. Ліквідувати наявні пробіли, принаймні частково, має на меті пропонована стаття.

Неоднорідність українського суспільства зумовлює підвищені вимоги до «техніки безпеки» владної конкуренції. Саме плюральний, полісегментний характер соціуму, що закономірно відбивається на структурі політичного простору країни, повинен обумовлювати вибір тієї чи тієї моделі демократичного розвитку та, відповідно, правил «політичної гри». Насамперед має враховуватися історико-соціальний контекст формування різних різновидів демократії та можливості його співвіднесення із сучасною вітчизняною дійсністю.

Оскільки сьогодні найбільш поширеними у світі різновидами демократії є вестмінстерський (або мажоритарний) та узгоджувальний (або консенсусний), варто детальніше зупинитися саме на них. Так, перший сформувався на основі британської системи врядування, що, як відомо, вже досить давно «...ґрунтується на принципі згоди; вільному голосуванні та зверненні до здорового глузду; досягненні результату аргументом, а не силою» [7, с. 151]. «Зовнішні» риси такої моделі можуть здаватися не надто демократичними: двопартійна система із різким поділом за підсумками виборів на «переможців», що формують уряд, та «переможених», які утворюють «тіньовий» кабінет; принцип відносної більшості під час голосування; фактичне злиття виконавчої та законодавчої влад у руках партії-переможця. Вестмінстерська модель урядування передбачає верховенство більшості як у випадку прийняття виборцями конкретного рішення, так і під час формування уряду. В кожному окрузі обирається один кандидат з чіткою політичною програмою. Уряд, спираючись на більшість обраних кандидатів, реалізовує програму переможців. За такої моделі принципові рішення ухвалюються згідно з правилами влади більшості на рівні маси виборців.

Завдяки наявності століттями вибудовуваної системи стримувань і противаг історично вкоріненим традиціям порозуміння владна конкуренція у вестмінстерському політичному полі хоч і може здаватися жорсткою, проте ніколи не повинна переростати, так би мовити, «у війну на знищення». Як свідчить світова практика, останнє твердження є справедливим лише для досить однорідних суспільств, де принаймні 80 % громадян спілкуються однією мовою, сповідують єдину релігію чи ідеологію, належать до одного етносу. Не в останню чергу за такої ситуації необхідність дотримання певного рівня політичного балансу була настільки самозрозумілою для британського суспільства, що подекуди навіть не вимагала фіксації у вигляді писаних норм. Лише пізніше, при спробі виявити сутнісну специфіку вестмінстерської демократії, до числа згадуваних стримувань та противаг було зараховано колегіальний характер роботи кабінету міністрів, бікамералізм парламенту, взаємовідносини в парламенті між урядом і опозицією та між самими депутатами, баланс між центральними та місцевими органами тощо [8, с. 121].

За вищезначених обставин протиставлення уряду (сформованого до того ж на засадах лише відносної більшості) та політичної опозиції не несе жодної небезпеки для держави завдяки «відшліфованості» норм політичного дискурсу (насамперед, неформальних). Навпаки, таке «протиставлення», як і чергування політичних сил біля владного керма, є корисним, адже сприяє оперативній асиміляції конфліктного потенціалу суспільства. Застосування ж елементів вестмінстерського врядування у менш гомогенних спільнотах загрожує стрімкою політизацією усіх наявних суперечностей (етнічних, релігійних, соціально-класових) та, відповідно, дестабілізацією і поляризацією політичного простору країни.

Другою моделлю, до певної міри альтернативною вестмінстерській, є узгоджувальна (консенсусна) демократія, спрямована на запобігання політичній дестабілізації на ґрунті світоглядної або соціальної розмежованості. Така модель характеризується, насамперед, чітким дотриманням розподілу влад, багатопартійною системою, пропорційним парламентським представництвом та коаліційним принципом формування національного уряду. Основною положенню тут є необхідність формування великої і стабільної

коаліції політичних сил для управління країною, без різкого розмежування на владу й опозицію, правлячий уряд та його «непримиренних» конкурентів. Свідоме обмеження правлячого угруповання властиве лише двом типам суспільств: гомогенним із високим ступенем громадянської згоди, коли загальна користь приймається як належне (про що йшлося вище); тим суспільствам, які є до перших цілковитою протилежністю, будучи розмежованими принципово непримиренними, антагоністичними суперечностями. Отже, застосування принципу обмеженості є органічним явищем тільки там, де учасники політичного процесу розглядають політику або як гру, або як тотальну війну. Для розділених суспільств не підходить ідея перетворення політики на свого роду гру, як у Британії та в інших успішних демократіях вестмінстерського зразка. Їх умовам відповідає створення якомога ширшої коаліції, а не втілення принципу «уряд проти опозиції» [4].

Перебіг політичного процесу та основні тенденції структуривання політичного простору України визначаються досить суперечливим поєднанням обох названих моделей демократії. З одного боку, характер розподілу влад, реальна багатопартійність та наявність пропорційного представництва політичних партій у Парламенті України наближають вітчизняну систему врядування до узгоджувальної моделі, тоді як відносини між владою та політичною опозицією будуються фактично за «вестмінстерськими» стандартами. Вибори Глави держави на основі відносної більшості також є сутнісно спорідненими саме з мажоритарною моделлю [3, с. 832].

Найбільш негативним чинником, який значно ускладнює перспективу порозуміння між владою та політичною опозицією, слід визнати неоформленість статусу останньої, невизначеність алгоритму її стосунків із владними структурами та співпраці в обговоренні та виробленні політичних рішень, зрештою, невизначеність меж обов'язкової компетенції та політичної відповідальності.

Парламентська більшість та парламентська опозиція – необхідні атрибути вищого представницького органу країни, який повинен відображати соціальні інтереси усіх верств населення. Владна більшість та політична опозиція у парламенті мають максимально

адекватно віддзеркалювати наявні політичний та ідеологічний спектри суспільства. Парламентська більшість не повинна бути знаряддям для економічно-фінансових кланів у їхньому прагненні утверджувати своє політичне та економічне панування. Водночас, політична опозиція повинна мати гарантії вільної діяльності у справі відстоювання інтересів народу, створення ефективних механізмів стримування і противаг владі (правлячому класу), будучи, однак, належним чином залученою до реальних управлінських, а не лише контрольних важелів влади. Натомість, в українському політикумі перманентно циркулюють розмови про «урядову більшість» та «тіньовий уряд» – інститути, притаманні скоріше вестмінстерській, аніж узгоджувальній моделі демократії.

Тенденції до протиставлення «партії влади» та опозиційних політичних сил помітні з обох боків. У кращому випадку йдеться про налагодження діалогу та надання політичній опозиції певних повноважень контролю за діями офіційної влади. Якщо, приміром, для відносно гомогенної Великої Британії з її традиціями політичного етикету (правила якого «...заохочують і навіть вимагають дружніх стосунків чи хоча б доброзичливих слів між прибічниками опозиційних одна до одної партій» [2, с. 129]) цього цілком досить, то для плюральних суспільств (до яких належить й сучасне українське суспільство) парламентських дискусій та контролювання «партії влади» з боку опозиційних політичних сил замало, тому що реалізація принципу коаліційності передбачає їх активну участь в управлінні державою. Втім, в Україні заручниками конфронтаційного характеру взаємин між провладними та опозиційними силами стають навіть ті державні органи, які мали б бути далекими від політичної кон'юнктури – згадаймо, наприклад, резонансні перипетії навколо зміни керівництва Національного банку України у 2002 та 2010 роках.

З іншого боку, негатив вітчизняної специфіки полягає ще й у тому, що сама політична опозиція часто-густо є суто кон'юнктурною, «фрондоподібною» (що, не в останню чергу, є наслідком недоліків вітчизняної партійної системи), тому вона навряд чи готова розділити владну відповідальність. Розмежованість сучасного українського суспільства робить цей факт особливо прикритим, адже, з позиції В. Медведчука, «...інституційна консолідація – це

якраз те, що може стати на перешкоді дефіциту суспільної солідарності, який є однією з основних причин перманентно виникаючих протистоянь» [9, с. 87–88].

Наявний характер взаємовідносин на владній верхівці, зокрема в системі «влада – опозиція», здатен поставити під загрозу чи не єдиний вагомий здобуток незалежної України у сфері порозуміння – міжнаціональний мир. Адже виборчі кампанії періодично засвідчують наявність кореляції між мовною належністю і політичними вподобаннями, між етнокультурним і політико-ідеологічним поділом українського суспільства. У підсумку, як пише М. Рябчук, «розрив між формальним і реальним статусом українського (україномовного) населення ... є причиною багатьох непорозумінь та дедалі глибшої ідеологічної конфронтації» [10, с. 159].

Для забезпечення пропорційності представництва інтересів під час створення правлячих об'єднань (коаліцій) першорядного значення набувають вибори. Відповідно, основним засобом адекватного розподілу політичної впливовості суспільних сегментів виступає виборча система. Остання в умовах негомогенності суспільства може не мати пропорційного характеру тільки у тому разі, коли межі виборчих округів цілковито збігаються із межами розселення сегментів. В інакшому разі мажоритарний принцип порушуватиме адекватність представництва сегментних спільнот. В Україні цей недолік вестмінстерського мажоритарного принципу найбільш наочно виявився під час проведення президентських виборів, адже загальнонаціональний виборчий округ, в якому вони проходили, був вкрай неоднорідним та відтворював увесь спектр наявних у вітчизняному соціумі розбіжностей.

Слід підкреслити, що схема обрання, за умовами якої «переможець отримує все», виявляє свій деструктивний вплив ще на етапі передвиборчої боротьби. Фактично заохочуються демагогія і популізм, практика тотальних взаємозвинувачень, персоніфікація помилок і невдач, штучне стимулювання та експлуатація народного невдоволення, створення під вибори квазігромадських (фальшивих, за висловленням зарубіжних політологів) структур. Останнє стає потужним чинником падіння довіри до демократичних інститутів, політико-правового нігілізму та соціальної аномії. Однак найнебезпечніше є те, що за таких обставин однозначно

політичного забарвлення набувають історично зумовлені розбіжності між регіонами України.

Навіть якби загальнонаціональні вибори обмежувалися одним туром голосування, в якому переможець визначався б відносною більшістю голосів, то це все одно посилювало б ризик загострення політичного радикалізму внаслідок тактичних поступок кандидатів на користь радикально налаштованих соціальних груп. У такому разі крайні, «флангові» політичні погляди можуть набувати непропорційно значної ваги. Проведення другого туру для двох найпопулярніших кандидатів першого туру теоретично може полегшити створення союзу поміркованих сил, проте все це, зі ще більшою часткою ймовірності, сприятиме конфронтації між двома основними претендентами, що може спричинити небезпечні антагонізми в політикумі, суспільстві загалом. У цьому разі, як зазначає Х. Лінц, «...потенціал поляризації лишається, так само як і труднощі ізоляції екстремістських фракцій, до яких украй неприхильно ставиться значна частина виборців та еліт» [5, с. 808]. Отже, припустимося суб'єктивної думки, що в Україні президентські мажоритарні вибори у два тури щоразу лише роз'єднують і поляризують суспільство, жодним чином не сприяючи його консолідації.

Головним чинником поляризації українського суспільства та політичного спектра від часів президентської кампанії 2004 року є питання геополітичного позиціонування та цивілізаційного вибору між Заходом (Європейський Союз, НАТО) і Сходом (Росія, Єдиний економічний простір, Митний союз). Саме навколо цих двох векторів міжнародної інтеграції й відбувалося партійно-політичне блокування як у ході, так і після проведення президентських виборів. Прикро констатувати, але «експлуатація» відповідного спрямування гасел дає стабільний результат. Натомість, політичні сили, що не акцентували своєї зовнішньополітичної ангажованості (наприклад, партія «Віче», Народний блок Литвина у парламентських виборах 2006 р.) відзначалися досить скромними електоральними результатами.

Слід також констатувати, що звернення до інших, не пов'язаних із зовнішньою кон'юнктурою, критеріїв структурування вітчизняного соціуму (а отже, і політикуму) взагалі не дає будь-

якої певної картини. В Україні немає, приміром, чіткої трістої суспільної структури на зразок ізраїльської, де соціалісти, несоціалісти та релігійні ортодокси являють собою стійкі та надзвичайно організовані у громадсько-політичному сенсі сегменти, кожен із яких репрезентовано великою партією та кількома дрібними [4, с. 166].

Постійній бінарній поляризації вітчизняного спектра партійно-політичних сил сприяють також загальні проблеми молодих демократій: неструктурованість суспільства, несформованість груп інтересів та взагалі будь-якої сталої системи ідейно-ціннісних орієнтацій, що, своєю чергою, значно полегшує маніпулювання масовою свідомістю.

Варто відзначити й низьку функціональну ефективність абсолютної більшості сучасних українських партій як репрезентантів реальних суспільних позицій та інтересів, що призводить до переважання егоїстичних мотивів електоральної мобілізації. Партійна активність здебільшого виявляється безпосередньо у зв'язку з виборами, в розрахунку на здобуття одномоментного успіху задля потрапляння до владної верхівки. Така «багатопартійність» навіть потенційно не спроможна відображати реальної соціально-політичної структури суспільства.

За вище зазначених умов вибір на користь того чи того способу обрання Верховної Ради України вже не впливатиме вирішальним чином на еволюцію вітчизняної партійної системи. Партійні структури залишаються заручниками своїх «брендових» лідерів і фінансових спонсорів, експлуатуючи певні ідеї та гасла переважно з метою здобуття ситуативної підтримки виборців. Фрагментований корпоративними інтересами та особистими амбіціями політичний спектр за будь-якого виборчого законодавства тяжітиме до групування навколо кількох найрейтинговіших «облич», які для мобілізації своїх прихильників муситимуть акцентувати всі наявні в українському суспільстві лінії поділу – мовно-культурні, релігійно-конфесійні, соціально-майнові, регіональні, цивілізаційні. Зробимо також акцент на тому, що державні структури, від яких у посттоталітарних країнах надмірно залежать суспільно-політичні процеси, наразі не відповідають плюралістичному характерові українського суспільства й не сприяють досягненню балансу

соціально-владних інтересів. Двотурова мажоритарна система президентських виборів надзвичайно загострює міжсегментні суперечності, спричиняє невиправдану соціально-політичну напруженість. Використання системи відносної більшості під час обрання Глави держави, по суті, нав'язує Україні вестмінстерську модель демократії, яка ґрунтується на політичному суперництві та різкому розмежуванні між переможцями і переможеними, Урядом та політичною опозицією.

Отже, вважаємо за необхідне зазначити, що основним завданням інституціональної модернізації України, безумовно, стає впровадження такої політичної моделі, яка дала б можливість значно послабити об'єктивно наявну в межах будь-якої поляризованої структури напруженість, що в умовах розділеного суспільства перманентно накладається на всі без винятку соціальні, регіональні та етнокультурні його характеристики. С. Мейнверінг у таких випадках радить або обрати орієнтиром розвитку класичну континентальну модель напівпрезидентської чи навіть парламентської республіки, або просуватися у бік створення двопартійної системи, подібної до вестмінстерської [6, с. 859].

На наш погляд, більш реалістичним для України є той варіант, який передбачає, насамперед, відмову від «вестмінстерського» формату взаємин між владою та опозицією, законодавче (а не тільки внутрішньопарламентське) врегулювання статусу останньої, в перспективі – відмову від прямих загальнонаціональних виборів Глави держави. З позиції зарубіжних політологів, «президентська система, парламентська чи якийсь гібрид їх обох; централізм чи федералізм; вибори в один тур чи в два – в кожному випадку перед нами постає одне питання: яке поєднання законів та інституцій спрямує суперечливі інтереси даного суспільства на шлях миру і демократії?» [5, с. 825].

Насамкінець, припустимося думки, що демократичні трансформації у політичному полі негетерогенних суспільств повинні спрямовуватися на делегування всім зацікавленим групам прав вироблення та втілення в життя політичних рішень разом із пропорційним розподілом державних коштів між усіма сегментами громадсько-політичного простору країни. Одночасно це має становити потужний стимул до становлення різноманітних організацій,

що репрезентують увесь спектр суспільних інтересів. При цьому, слід підкреслити, що одним із аспектів визначення полісегментного суспільства є те, що межі між його складовими переносяться також і на інститути громадянського суспільства. До того ж сутності консенсусної демократії цілком відповідає стимулювання різнорідності розділеного суспільства, оскільки її сенс полягає не в усуненні чи суттєвому послабленні відмінностей між сегментами, а у відкритому визнанні перших та перетворенні їх на конструктивні чинники демократичного політичного простору країни. Втім, питання «деполяризації» вітчизняного суспільства та політикуму не є однозначним і не вичерпується інституціональним аспектом проблеми. На наше переконання, подальшої поляризації політичного поля сучасної України неможливо уникнути самим лише реформуванням потенційно конфліктогенних інститутів демократії. Тож, серед необхідних умов гармонізації вітчизняного політичного «ландшафту» особливої уваги заслуговує наявність загальновизнаної системи базових громадянських цінностей як фундаменту (основи) для здійснення демократичного узгодження різних соціально-групових позицій. Розроблення й популяризація такої системи цінностей є одним із найголовніших завдань державної політики та громадянської активності на сьогоднішньому етапі розвитку Української держави – не менш важливим, ніж завдання її інституціональної модернізації.

---

1. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // Almond G. A. Political Development: Essays in Heuristic Theory /. – Boston: Little, Brown & Co., 1970. – Ch. 1. – P. 29–49.

2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.

3. Горовіц Д. Л. Порівняння демократичних систем / Д. Л. Горовіц // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 827–833.

4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. / Арэнд Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

5. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Хуан Лінц // Демократія: Антологія... – С. 802–826.

6. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння / Скотт Мейнверінг // Демократія: Антологія... – С. 834–860.

7. Harvey J. The British constitution / J. Harvey, L. Bather. – London etc.: Macmillan; New York: St Martin's press, 1966. – 572 p.

8. Буржуазное общество в поисках стабильности / [А. А. Галкин, А. М. Салмин, С. В. Михайлов и др.] ; Отв. ред. А. А. Галкин. – М.: Наука, 1990. – 272 с.

9. Медведчук В. Новий вимір демократії / Віктор Медведчук. – К.: Основні цінності, 2001. – 144 с.

10. Рябчук М. Протистояння двох міфологій: імперський виклик, націоналістична відповідь: / Микола Рябчук // Дух і Літера. – 1998. – № 3/4. – С. 154–166.